

Сэдэв 1: Хөрөг найрууллын сэдэв, гол санаа, бүтцийн онцлог.

Хичээлийн тухай: Энэ хичээлийг судалснаар үншсан эхийн сэдэв гол санааг тулхүүр, үг, өгүүлбэрээр тодорхойлон агуулгыг ойлгож мэдэж авахын тулд тодорхой даалгаврууд гүйцэтгэнэ.

Ямар нэг зүйлийг мэдээлэх зорилгоор бичихийг тайлбарлан бичих гэдэг. Үйл явдал, үр дүн, учир шалтгааныг өөрийн биеэр үзэж хараагүй, сонсож мэдээгүй хүмүүст ойлгуулахын тулд тайлбарлах аргыг хэрэглэдэг. Тайлбарлан бичих арга барил нь:

- Мэдээлж буюу тоочиж тайлбарлах
- Дүрсэлж тайлбарлах
- Харьцуулан жишиж тайлбарлах гэж байна.

Хөрөг найрууллаар тодорхой нэг хүний арга туршлага сайн чанар, эрдэм оюунаар дамжуулан нийгэмд тулгамдсан асуудлыг шийдэхэд хувь нэмрээ оруулах боломжтой. Аливаа асуудлыг олж мэдэхийн тулд хүнийг судлах болдог. Хүнийг судлах явцад асуудлыг шийдэх арга нь олддог. Тэр хүнд байгаа сайн арга туршлага, мэдлэг ухаан, давуу чанарууд нь тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулах тул тэр хүнээ судалж хөрөг найруулал болгон бичдэг. Хөрөг найруулал яаж бүтдэг бол?

Хөрөг найрууллыг үншиж ойлгон сэдэв гол санааг тулхүүр үг, өгүүлбэрээр тодорхойлж, агуулгыг ойлгох БИЕ ДААН ХИЙХ ДААЛГАВАР

Насны дурсгал (Хөрөг найруулал)

1. Лодойхүү гуайн сураг

Шаргын говь. Дарвийн нуруу, Алтайн нурууны хооронд сунайн чилсэн Шаргын их говийг Цаст Сутайг дэрлэж Бурхан Буудайг жийж нойрссон аварга биетэнтэй зүйрлэж болмоор санагдана.

Зургадугаар сарын гандуу халуун өдөр Тонхилоос Цээл хүртэл энэ их говийг туулан явахад нүд амрааж, сэтгэл чийглэх ногоон өнгө үгүйлэгдэн, тэртээд Шаргын цагаан нуур энэ хөндийг чийглэж чадаагүйдээ бачимдсан доголлон нулимс шиг цийлнэ. “Хэдхэн жилийн өмнө тэмээ үзэгдэхгүй их заган ой байж билээ” гэж нутгийн жолоочийн харамсан өгүүлэх дууны үргэлжлэл болж бөхөнгийн хөлөөр боссон тоос дуртгалын сорви шиг зураа татна.

Ийнхүү сэтгэл чилж явахад гэнэт шувуу жиргэсэн ногоон төгөл тааралдах нь цангасан хүн устай тааралдах лугаа адил болж, байгалийн баян бүрдээс шал ондоо, хүний гараар боссон ой байхад нь хэн гэдэг буянтай хүн тарьж ургуулсан юм бол гэсэн сониуч хүсэл аяндаа төрнө. Шарга, Цээл сумаар явахад л гэнэт гэнэтхэн тааралдах ногоон төглүүд Лодойхүү баатрын энд ажиллаж байсны дурсгал болон үлдэж, ажилсаг, ухаалаг энэ хүний алдрыг магтан дуулах мэт шулганан шуугьж байна.

Өвгөн баатрыг олж уулзахад амаргүй ажээ. Лодойхүү гуайн одоо зөвлөгчөөр нь ажиллаж байгаа “Жаран жил” хоршоолол дөрвөн бригадтай. “Гурван жаргалан”, “Халиун гол”, “Завхан гол”, “Буур” бригад хоорондоо зайтай боловч баатарт хүрэхгүй газар, завдахгүй ажил гэж үгүй, нэг харахад энд, нэг мэдэхэд тэнд явна. Шаргын говийн уулзсан хүн бүр, учирч тохиолдох мод төгөл хүртэл Лодойхүү гуайн ажилсаг чанарыг магтан одоо ч гэсэн өндөр насны тэтгэвэрт гарсан жаран

найман насандаа ой тарьж, жимсний мод ургуулж байгааг нь бахархан ярьж байна. Шаргын говь өнгөрсөн ирээдүй хоёроороо, дурсамж зөгнөл хоёроороо төрсөн хүүгийнхээ тухай өгүүлж байна.

2. Лодойхүү гуайн яриа

-Тиймээ. Би алив юмыг өсгөж, үржүүлж, ургуулах дуртай. Хаа явсан газраа мод, сөөг суулгаж, төмс ногоо тарьж явдаг хүн. Говь газар юу ч ургахгүй юм шиг боддог хүмүүс бишгүй л байдаг. Би бол ургаж байхыг нь нүдээрээ үзсэн, өөрөө ч тарьж ургуулж үзсэн хүн.

Одоо бидний жимсний мод тарьж байгаа энэ урд голын хөндий чинь миний багад тэр аяараа битүү ой байсан юм. Гандигар, сухай, харгана гээд л ургахгүй юм байхгүй, хонь, хурга хариулаад модны сүүдэр бараадахад горхи хоржигнож, шувуу жиргээд жаргалын орон шиг л байдаг сан. Хангинуур сүх, цүцгэр хөрөө хоёр гарч ирээд л энэ ой алга болсон.

Нэгэнт бий болсон, ургаж сурсан ой мод бол өөртөө хэрэгтэй чийгийг өөрөө олоод хэрэглэчихдэг юм. Аварга үндсээрээ газрын гүнээс татна, агаар тэнгэрээс ч дуудчихна шүү дээ. Говьд ган боллоо, хур бороо үзэхээ болилоо гэж их л ярих юм. Нөгөө хур чийг татаж дууддаг мод ургамлыг нь огтлоод дуусчихлаар яаж бороо орох билээ?

Манай үеийнхэн энэ алдааг хийсэн бол мөн энэ үедээ л багтааж залруулах нь зүйтэй гэж би боддог. Бид хойч үеийнхээ өмнө ардын хувьсгалаар ололтоо хамгаалж ирсэн нэг гавьяатай байхад, байсан юмаа үгүй хийчихсэн ял хүлээж болохгүй ! Тэгээд ч би насны бөгсөнд ой тарьж ургуулах ажил сонгож авсан юм.

Бид зуун га-д жимсний мод тарихаас энэ жил арван гурван мянга шахмыг тарилаа. Алим, чацаргана, үхрийн нүд, бөөрөлзгөнө, чавга тарьж байна. Их холоос залж ирсэн. Зөвлөлт Буриадаас авлаа шүү дээ. "Саалиа бэлдэхээр саваа бэлд" гэсэн хуучин үгтэй юм. Ой тарих ажлаа бид, хоёр жилийн өмнөөс салхины хаалт, усны хаалт, цэцэрлэгжүүлэх хамгаалалт хийхээс эхэлсэн. Одоо жимсний моднууд сайхан ургаж байна. Мөдхөн үр жимсээ өгнө. Жимсчид маань гол төлөв илгээлтийн охид. Эднийг суурьшуулж төвхнүүлэх, ажлын дөр суулгаж, хийхийн урам төрүүлнэ гэдэг мод нутагшуулж ургуулахаас амаргүй ажил...

3. Лодойхүү гуайн бодол

Тийм ээ. Би насаараа л юм ургуулж, үржүүлж, тарьж, соёолуулж явна. Мөн өсгөж үзлээ, болдог л юм. Тариа ногоо тарилаа, ургадаг л юм. Хүний оюун ухаанд сайн үр суулгаад бордож, тордож үзлээ. Хүнээр ажил хийлгэж, хүнд ажлын амт мэдүүлэх талаар туршлагажжээ. Гэхдээ энэ бүхэн чинь хийгээд л өнгөрчихсэн ажил шүү дээ. Ер нь Лодойхүү гэдэг хүн амьдарч ажиллаж явсны дурсгал гэж Шаргын говьд юу үлдэх юм бэ? Мал өсөхдөө өсөж, хорогдохдоо хорогдож л байдаг амьтан. Тариа яах вэ, их ургац авлаа гэхэд нэг л намар шуугиад өнгөрнө шүү дээ. Хамт ажиллаж, жаргаж зовж явсан хүмүүс нэг л үеэрээ дуусаад өгнө. Тэгэхлээр би чинь хойч үедээ ямар бэлэгтэй хүн бэ? Надаас юу үлдэх юм бол? гэж бодоод, тунгаагаад байвал явж явж энэ хэдэн мод юм гээч !

Шаргын говьд ой шуугьж, үр ач нар маань нутгийн жимс идэж, Алтайн тэнгэр бороошиж байвал амьд явсны хэрэг бүтэх нь тэр. Миний тарьсан моднууд насны минь дурсгал юм шүү. Төрөлх Шаргын говь хөглөгөр ногоон хөвч болохын удиртгал хөгжим, ирээдүй хойчоо их үйлсэд дуудсан уриа юм шүү...

Ж. Лхагва 1984 он

1. Хөрөг найруулал нь Лодойхүү гуайн сураг, Лодойхүү гуайн яриа, Лодойхүү гуайн бодол гэсэн 3 дэд гарчигтай байгаагийн учрыг юу гэж тайлбарлаж болох вэ?

2. Хөрөг найруулал дахь дараах өгүүлбэрүүдийг дэд сэдвүүдтэй зөв холбоно уу.

1... гэнэт гэнэтхэн тааралдах ногоон төглүүд Лодойхүү баатрын энд ажиллаж байсны дурсгал болон үлдэж, ажилсаг, ухаалаг энэ хүний алдрыг магтан дүүлах мэт

а.Лодойхүү баатрын бодол

2... Хаа явсан газраа мод, сөөг суулгаж, төмс ногоо тарьж явдаг хүн..

б.Лодойхүү баатрын сураг

3.Тэгэхлээр би чинь хойч үедээ ямар бэлэгтэй хүн бэ?

в. Лодойхүү баатрын яриа

Хариулт .....

3. Хөрөг найруулал 3 дэд сэдэвтэй бол хэдэн цогцолбороос бүтэж байна вэ?

- A. 7   B. 8   C.9   D.10

4. Цогцолбор бүрийн түлхүүр үг эсвэл өгүүлбэрийг олж бичээрэй.

Түлхүүр үг: Тухайн эхийн утга агуулгыг гаргахад чухал үүрэгтэй олон давтагдаж орсон үг.
Түлхүүр өгүүлбэр: Тухайн эхийг бүрдүүлэгч цогцолбор бүрийн гол утгыг мэдээлж байгаа өгүүлбэр.

1.....	6.....
2.....	7.....
3.....	8.....
4.....	9.....
5.....	10.....

5. Цогцолбор бүрийн түлхүүр үг, өгүүлбэрт тулгуурлан эхийн сэдэв, гол санааг тодорхойлоорой.

Сэдэв нь: .....

Гол санаа нь: .....

6. “Шаргын говь өнгөрсөн ирээдүй хоёроороо, дурсамж зөгнөл хоёроороо төрсөн хүүгийнхээ тухай өгүүлж байна” гэсэн **зохиогчийн дүгнэлтийн** учрыг товч тайлбарлана уу.

7. “...Шаргын говь өнгөрсөн ирээдүй хоёроороо, дурсамж зөгнөл хоёроороо...” гэснийг найрууллын баатартай холбон авч үзвэл ямар дүгнэлт хийж болох вэ?

8. “...нүд амрааж, сэтгэл чийглэх ногоон өнгө үгүйлэгдэн, тэртээд Шаргын цагаан нуур энэ хөндийг чийглэж чадаагүйдээ бачимдсан доголон нулимс шиг цийлнэ. “Хэдхэн жилийн өмнө тэмээ үзэгдэхгүй их заган ой байж билээ” гэж нутгийн жолоочийн харамсан өгүүлэх...” гэж эхийн эхлэл хэсэгт бичсэний учрыг юу гэж дүгнэж болох вэ?.

Сэдэв 2: Хөрөг найрууллын агуулгын уялдаа холбоо

Хичээлийн тухай: Нэгдүгээр хэсгийн даалгаварт эх, 3 дэд гарчигтай буюу дэд хэсэгтэй байгааг, тус бүрийн агуулга нь юу болохыг ойлгож авсан бол энэ хичээлийг судалснаар уншсан эхийн бүтэц, агуулга нь хоорондоо үтгын ямар уялдаа холбоотой байгааг ойлгож мэдэж авахын тулд тодорхой даалгаварууд гүйцэтгэнэ.

Үйл явдал, учир шалтгаан, үр дүнг өөрийн биеэр хараагүй, мэдээгүй хүмүүст ойлгуулахын тулд тайлбарлах аргыг хэрэглэдэг. Тухайн нэг санаа, түүний ач холбогдол, үр дүнгийн шалтгааныг бодитой жишээ баримтаар батлан тайлбарлахдаа хөндлөнгийн хүмүүсийн үнэлэлт, дүгнэлт, онцолсон үг яриагаар баяжуулан бичиж хөрөг найруулал бүтээдэг. Ингэхдээ тухайн хүнийхээ дотоод, гадаад онцлог шинжийг гаргахдаа тоочин бичих нь ч бий.

Эхэд өгүүлэгдэж буй зүйлс бүхэлдээ тэр эхийн агуулгыг бүрдүүлдэг тул эхийн агуулгын уялдаа холбоог тодорхойлохын тулд уншиж ойлгох нь чухал юм.

Эхийн агуулгыг эхлэл, гол, төгсгөл гэсэн үндсэн 3 хэсэгт хуваана.

Эхлэл хэсэг: Эхэд өгүүлэгдэх зүйлийн суурь мэдээлэл.

Гол хэсэг: Эхийн гол санааг дэлгэрүүлсэн хэсэг. Энэ нь хэдэн ч цогцолбороос бүрдэж болно.

Төгсгөл хэсэг: Эхийн санааг нэгтгэн дүгнэсэн хэсэг.

Бие даан хийх даалгавар:**1. Эхэд өгүүлэгдэх суурь мэдээлэл буюу эхлэл хэсэг нь аль вэ?**

- Энэ үед алдаа хийсэн л бол энэ үедээ л тэр алдаагаа засаж залруулах хэрэгтэй гэсэн яриа
- Төрөлх говь маань хөглөгөр хөвч болохын уриа юм шүү гэсэн бодол
- Говь газар юу ч ургахгүй биш, тарьж ургуулж болдог юм” гэсэн яриа.
- Шаргын цагаан нуур энэ хөндийг чийглэж чадаагүйдээ бачимдсан бачимдал, заган ой байсныг дурссан нутгийн жолоочийн харамсал

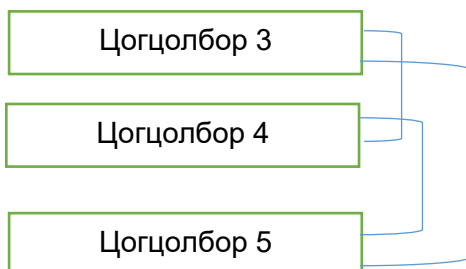
.....

2. Ямар нэгэн зүйлийг мэдээлэх зорилгоор бичихийг тайлбарлан бичих гэдэг. Тэгвэл энэ хөрөг найрууллын мэдээлэл болох чухал зүйл нь юу байхыг бодож хэлнэ үү.

.....

3. Доорх загварыг ажиглаад эдгээр цогцолборын агуулгын уялдаа холбоог тайлбарлаарай.

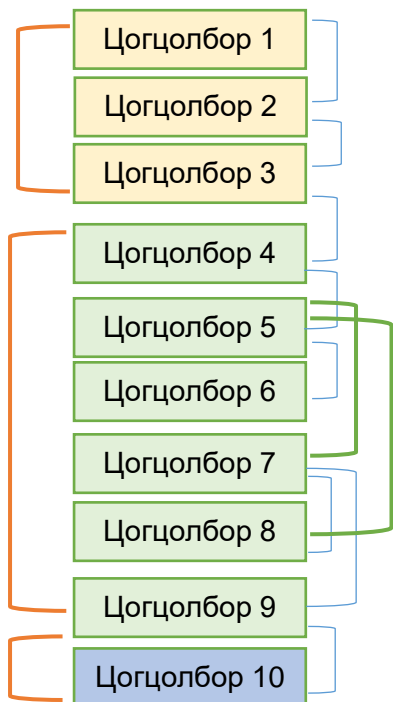
Загвар:

Тайлбар:

.....
.....
.....
.....

4. Эхийн агуулгын уялдаа холбоо гаргахын тулд дараах даалгавруудыг гүйцэтгээрэй.

а) Цогцолборуудыг холбож буй үгийг эхийн гадаад холбоос гэдэг. Тэгвэл 2 ба 3, 4 ба 5, 8 ба 9-р цогцолборын гадаад холбоосыг олж бичээрэй.
.....

б) Холбоос бүр нь ямар үүрэгтэй байгааг тодорхойлж бичээрэй.

- 2 ба 3 –ын холбоос нь..... Энэ нь .....үүрэгтэй.
- 4 ба 5 –ын холбоос нь..... Энэ нь .....үүрэгтэй.
- 8 ба 9 –ийн холбоос нь..... Энэ нь .....үүрэгтэй.

с) Эхийн агуулгыг бүрдүүлж байгаа хэсгүүдийн нэг болох жишээ баримт хэд хэдийг эхээс олж бичнэ үү?
.....
.....
.....

5. Эхийн бүтцийн үндсэн хэсгийн агуулгыг зөв харгалзуулан оноож бичээрэй.

1. Өнөөгийн бодит байдал өнгөрсний харуусал	а.төгсгөл
2. Хүрэхийг хүссэн зорилго, хийж бүтээсэн зүйлийн тухай	б.эхлэл
3. Хүрсэн үр дүнгийн тухай	в.үндсэн хэсэг

Хариулт: .....

6. Эхийн дэвшүүлсэн асуудлыг дүгнэж бичнэ үү

Асуудал нь тухайн үе дэх бодит байдал, хүрэхийг хүсэж байгаа зорилго хоёрын хооронд үүсэж байгаа нөхцөл байдал юм. Асуудал үүсэх шалтгаан, шалтгаанаас үүдэх үр дагавар гэж байдаг. Тиймээс шалтгаан үр дагаврын хамаарлыг олж тогтоосноор асуудлыг шийдэх боломж бий болно. 4-р даалгаврыг ойлгож хийсэн бол асуудлыг олоход хялбар болно.

Хариулт: .....

.....
.....

Сэдэв 3: Хөрөг найруулалд уран дүрслэл, хэлц сонгосны учрыг тайлбарлах

Хичээлийн тухай: Хөрөг найрууллыг уншиж ойлгосныг харуулах нэг зүйл нь түүнд байгаа уран дүрслэл хэлцийг ойлгох, хэрэглэсэн учрыг мэдэх юм. Энэ хичээлээр ийм дасгал даалгавруудыг ажиллах болно.

Уран дүрслэл, хэлц нь эхэд дүрийн аль нэг шинж болон хэрэг явдал, мэдэгдэхгүй байгаа юм, үзэгдлийг уншигчдад ойлгуулахын тулд ижил төстэй шинжээр нь жишин таниулдаг нэг арга юм. Тиймээс дүрслэлээр дамжин илрэх энгийн утгаас үзэгдэл, юмсын гүн утга руу шилжих шаардлага уншигчдад гардаг.

Уран дүрслэл: Адилтгал, зүйрлэл, төлөөлөл, ёгтлол, егөөдөл, ихэсгэл, багасгал, харьцуулал, харшуулал зэрэг яруу хэрэглүүр юм.

Хэлц: Тухайн хэллэгт орсон үгс тус тусынхаа үндсэн утгаа алдаж, хоорондоо нийлж нэгэн утга санаа илэрхийлэх тогтвортой үг хэллэг. Хэлц үг, хэлц өгүүлбэр, хэлц цогцолбор гэх мэт хэлний түвшин бүрээр байж болдог.

Жишээ нь: 1. Шаргын говь.
Дарвийн нуруу, Алтайн нурууны хооронд **сунайн чилсэн** Шаргын их говийг **Цаст Сутайг дэрлэж Бурхан Буудайг жийж нойрссон аварга биетэнтэй** зүйрлэж болмоор санагдана.

Энэ нутгийг анх үзсэн зохиогчийн мэдрэмж сэтгэгдэл. Шаргын говийн уудам болохыг нэг уулыг дэрлээд нөгөө уулыг жийн хэвтсэн аварга амьтантай зүйрлэсэн уран дүрслэл. Чухам зохиогч яагаад ингэж дүрслэв? Шаргын говь өргөн уудам, сүрдмээр, туулж барамгүй юм гэсэн утгыг гаргахдаа ийм урт замыг яаж туулна даа гэсэн зохиогчийн санаа зовинол ч юмуу, эсвэл аугаа том сүрлэг уулсыг биширсэн байж ч болох юм.

..."Саалиа бэлдэхээр саваа бэлд" гэсэн хуучны үгтэй юм..

Ой тарих ажлын бэлтгэлийг сайн хийх хэрэгтэй юм шүү гэсэн утгыг илэрхийлсэн. Энэ утгаа дараагийн өгүүлбэрт хоёр жилийн өмнөөс, салхины хаалт, усны хаалт, цэцэрлэгжүүлэх хамгаалах гэсэн үгээр тайлбарласан байна. Сайн туршлагыг бусдад мэдүүлэх нь хөрөг найрууллын гол зорилго учраас тухайн хэлцийг дүрийн ярианаас оновчтой сонгон оруулжээ.

Бие даан хийх даалгавар:

1. Дараах цогцолбороос уран дүрслэлийг түүж бичээрэй.

<p>...Зургадугаар сарын гандуу халуун өдөр Тонхилоос Цээл хүртэл энэ их говийг туулан явахад нүд амрааж, сэтгэл чийглэх ногоон өнгө үгүйлээдэн, тэртээд Шаргын цагаан нуур энэ хөндийг чийглэж чадаагүйдээ бачимдсан доголон нулимс шиг цийлнэ. "Хэдхэн жилийн өмнө тэмээ үзэгдэхгүй их заган ой байж билээ" гэж нутгийн жолоочийн харамсан өгүүлэх дууны үргэлжлэл болж бөхөнгийн хөлөөр боссон тоос дуртгалын сорви шиг зураа татна...</p>	<p>Уран дүрслэл</p>
--	----------------------------

2. Дараах цогцолбороос төлөөлөх ур маягаар бүтсэн дүрслэлийг олж, утгыг тайлбарлаарай.

...Шаргын говьд ой шуугьж, үр ач нар маань нутгийн жимс идэж, Алтайн тэнгэр бороошиж байвал амьд явсны хэрэг бүтэх нь тэр. Миний тарьсан моднууд насны минь дурсгал юм шүү. Төрөлх Шаргын говь хөглөгөр ногоон хөвч болохын удиртгал хөгжим, ирээдүй хойчоо их үйлсэд дуудсан уриа юм шүү...

Төлөөлөл	Илэрхийлэх утга

3. Дутуу хэсгийг гүйцээж уран дүрслэл хэрэглэсэн учрыг бичнэ үү.

...Зургадугаар сарын гандуу халуун өдөр Тонхилоос Цээл хүртэл энэ их говийг туулан явахад нүд амрааж, сэтгэл чийглэх ногоон өнгөө үгүйлэгдэн, тэртээд Шаргын цагаан нуур энэ хөндийг чийглэж чадаагүйдээ бачимдсан доголон нулимс шиг цийлнэ. “Хэдхэн жилийн өмнө тэмээ үзэгдэхгүй их заган ой байж билээ” гэж нутгийн жолоочийн харамсан өгүүлэх дууны үргэлжлэл болж бөхөнгийн хөлөөр боссон тоос дуртгалын сорви шиг зураа татна...

Уран дүрслэл	Илэрхийлэх утга	Уран дүрслэлийг хэрэглэсний учир
нүд амрааж, сэтгэл чийглэх	сэтгэлд тааламжтай санагдах	Өвс ногоо үзэгдэхгүй гандуу байдалд эмзэглэсэн зохиогчийн мэдрэмж сэтгэгдлийг илэрхийлэх
доголон нулимс шиг цийлнэ		
бөхөнгийн хөлөөр боссон тоос дуртгалын сорви шиг зураа татна		

4

Сурагчийн нэр
.....

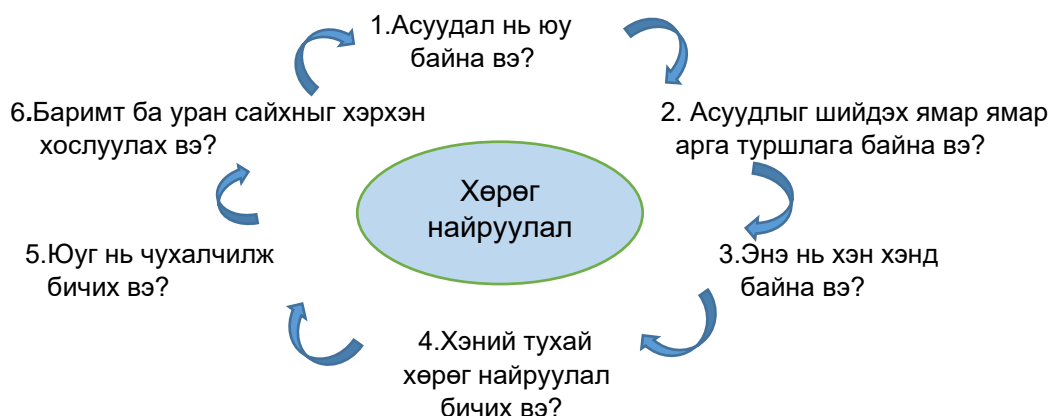
Эхэлсэн .....он.....сар.....өдөр
Дууссан.....он.....сар..... өдөр

Сэдэв 4: Хөрөг бичих

Хичээлийн тухай: Бид хөрөг найруулал үншиж задлан шинжилснээр бүтэц, агуулга, сэдэв, уран дүрслэл зэргийг хэрхэн бичдэгийг мэдэж авсан. Энэ хичээлээр хөрөг бичих алхмуудыг мэдэж аван өгсөн бүтцийн дагуу бичиж сурах дадлага хийнэ. Хөрөг бичих нь нэг удаа хийх ажил биш, нэлээд хугацаанд судалж үншиж байж тодорхой чадвартай болно.

Хөрөг найруулалд гол баатрын зан чанар, уншигчдад ямар сэтгэгдэл төрүүлэх, тэр хүний арга туршлагаар нийгэмд ямар асуудлыг шийдэх боломжтойг харуулах зэргийг тусгасан байдаг. Сонирхолтой харилцан яриа, дүрийн өвөрмөц онцлог, дүрслэл, баримт зэрэг нь шимтэж уншмаар сонирхолтой болгодог. Үйл явдлыг орон зай, цаг хугацааны дарааллаар уялдаа холбоотой бичнэ. Хөрөг найрууллаа уншигчдад илүү сайнаар хүргэхийн тулд зохиогч өөрийн мэдрэмж, сэтгэгдлээ тодорхой баримтад тулгуурлан бичих нь уншигчдад итгэл үнэмшил бий болгож сэтгэлийн сайн сайхан, бахархал, ухаарал өгдөг.

Хөрөг найрууллыг яаж бичдэг вэ? Дараах загварыг сайн ажиглаж ойлгож аваарай.

Бие даан хийх даалгавар

1. Тодорхой асуудлыг сонгож аваад түүнийг шийдвэрлэхэд хувь нэмэр оруулахуйц мэдээлэл бүхий хэн нэгний тухай хөрөг найруулал бичээрэй.

Алхам 1. Хөрөг найруулал бичихийн өмнө санаагаа цэгцэлж бэлдэхийн тулд дараах асуултад хариулт хайгаарай. Хариултаа ноороглон буулгаж ерөнхий санаагаа гаргаж бичээрэй.

- Асуудлуудыг жагсаан тунгаан бодож түүнээсээ сонгох
- Асуудлыг шийдэхэд хувь нэмэр оруулах мэдээлэл, арга туршлага, шинэ санаа юу байж болохыг бодох
- Энэ нь ирээдүйд ямар нэгэн байдлаар сайн нөлөө үзүүлэхийг тооцох
- Уншигчийг энэ хүнтэй уулзсан юм юм шиг мэдрэмж төрүүлэхээр хэрхэн бичих вэ гэх зэргээр бодож цэгцлэн төлөвлөгөө гаргаж эхний нооргоо бичнэ.

Алхам 2. Сайн ажил үйлс, арга туршлагатай хүний тухай бичихдээ тулгамдсан асуудлыг шийдэхүйц санаа, мэдээлэл, баримт жишээ, тэр хүний онцлогийг тусган дүрслэлээр баяжуулж сонирхолтой болгон сайжруулж бичээрэй.

- Амжилтад хүрсэн гол зүйл нь юу вэ, түүнд яаж хүрсэн талаар тайлбарлах
- Түүний зан, төрх байдлын талаар нэмж оруулах, харилцан яриа, дүрслэл, баримтаар дэлгэрүүлэх
- Найз гэхэд, гэр бүл, хамт олон, бусад хүн түүний талаар юу өгүүлж байна, жишээ татах
- Чи үзэл бодол, сэтгэгдэл мэдрэмжээ оруулах

Алхам 3. Бичсэн тэмдэглэлдээ засвар хийж, сайжруулан бичээрэй.

- Эхлэл, гол, төгсгөл хэсгүүд болон өгүүлбэр цогцолборын агуулгын уялдаа холбоо зөв болсон уу?
- Сэдэвтээ тохирсон агуулгаа оновчтой гаргаж чадсан уу?
- Сэтгэгдэл мэдрэмжээ оруулан оновчтой үг хэллэгээр гарган бичиж чадсан уу?
- Дүрслэлийг оновчтой сонгон хэрэглэж чадсан уу
- Зөв бичих дүрмийн хувьд алдаагүй байж чадсан уу

Бичих бүтэц

Эхлэл: -----

Эхийн гол хэсэг

Төгсгөл-----

Сэдэв 5 : Тайлбарласан эсээний сэдэв, гол санаа

Хичээлийн тухай: Уншсан эхийн сэдэв гол санааг түлхүүр, үг, өгүүлбэрээр тодорхойлохыг ойлгохын түлд дадлага хийж, даалгаврууд гүйцэтгэнэ.

Тайлбарламж нь ямар нэг зүйлийн учир утгыг тайлбарлан мэдээлэх зорилготой эх юм. тайлбарлагдаж буй юм тайлбар гэсэн хоёр агуулгаас бүтнэ. Үүний тайлбар нь нэг төдийгүй хэд хэдэн тайлбарлах зүйлээс бүтдэг. Тайлбарлагдаж буй агуулга нь хийсвэр, ерөнхий, мөн чанар, бүхэл зэрэг шинжтэй өгүүлбэр, цогцолбороос бүтнэ. Тайлбарын агуулга нь бодитой, тодорхой, үзэгдэл, хэсэг зэрэг шинжтэй өгүүлбэр, цогцолбор байна.

Тайлбарласан эсээ нь тайлбарламжаас ялгаатай нь уг асуудлын талаар зохиогчийн үзэл бодол буюу хөтөч санааг баримтаар тайлбарлан эргэцүүлэн бясалгасан байдаг. Товчоор хэлбэл баримтаас үүдсэн хувь хүний эргэцүүлэл юм.

Эсээ нь утга зохиол, гүн ухаан, нийгмийн болон бусад асуудлыг чөлөөтэй хэлбэрээр шүүн хэлэлцсэн богино хэмжээний эх юм. Уг зүйлийн талаар зохиогчийн хийсвэрлэсэн шинэ үзэл бодлыг тусгасан байхаас гадна шинжлэх ухааны мэдлэгийн олон салбарын ухагдахуун ойлголт, нэр томъёог ашигласан байж ч болдог.

Эсээг бодит байдал болон бусдын бичсэн бүтээсэн зүйлсийг судалж, түүнд үнэлгээ дүгнэлт өгч, баталж нотолж, уг зүйлийн талаар өөрийн үзэл бодлыг илэрхийлэх зорилгоор бичдэг.

Эсээ дараах онцлогтой:

- Богино хэлбэрийн эх
- Бодол эргэцүүллийн шинжтэй
- Баримт нотолгоо сайтай
- Дүрслэх ур маягийг чөлөөтэй ашигладаг
- Зөвхөн зохиогчийн үзэл бодлын илэрхийлэл
- Дэвшүүлсэн асуудал нь олон түмэнд нээлттэй

Сэдэв: Эхэд юуны тухай илэрхийлснийг илтгэдэг. Эхийн сэдэв нь агуулгын гол цөм бөгөөд гол санаатайгаа тохирч байх ёстой. Уул эхийн гол утгыг гаргах гэж сэдэн дэвшүүлсэн санаа. Өөрөөр хэлбэл уг эхэд дэвшүүлсэн асуудал юм. Сэдэв нь эхийн нэр буюу гарчигтай таарах ч бий. Эс таарах ч бий.

Гол санаа: Сэдэв, үйл явдлаар дамжуулан зохиогчоос уншигчдад ойлгуулах, ухааруулахыг зорьсон санаа. Сэдсэн асуудлыг бүрэн төгс хэлбэржүүлэн дуусгахыг хэлнэ.

Түлхүүр үг: Тухайн эхийн утга агуулгыг гаргахад чухал үүрэгтэй олон давтагдаж орсон үг.

Түлхүүр өгүүлбэр: Тухайн эхийг бүрдүүлэгч цогцолбор бүрийн гол утгыг мэдээлж байгаа өгүүлбэр.

Тайлбарласан эсээг уншиж ойлгон сэдэв гол санааг түлхүүр үг, өгүүлбэрээр тодорхойлох БИЕ ДААН ХИЙХ ДААЛГАВАР

Эргүүлэг

“Нийгмийн хөгжил эргүүлэг хэлбэрээр явагдмуй” гэж тэртээ олон жилийн өмнө марксизмын хичээл дээр өвгөн багшаас анх сонсоод асар их гайхаж билээ. “Яагаад эргүүлэг хэлбэрээр хөгждөг юм болоо? Эрэгтэй хадаас шиг л үзүүр нь нарийхан, сүүл нь бүдүүн байх юм болов уу? гэж эргэлзэн боддог байлаа... Тэр цагаас хойш эргүүлэг маягийн хөгжил хувьслын тухай үргэлж эргэцүүлэн бодсоор өнөөг хүрэв. Эргэн үзвээс эргүүлгийн тухай миний балчир насны гэнэн ойлголт улам бүр гүнзгийрэн тэлсээр өнөөдөр огт өөр түвшинд гарчээ. Гэхдээ тэр мэдлэг бас ч эрүүлгийн хуулиар өсөж ирсэн мэт санагдана. Эргүүлгийг зөвхөн хийсвэр юманд биш харин амьдрал ахуйн хамгийн энгийн зүйлд олон тохиолддогийг одоо бид нэгэнт андахгүй болжээ.

Айл гэр болж, ууган хүүхэд төрж, түүнийгээ эхнэр бид хоёр ээлжлэн бүүвэйлж байх тэр аз жаргалтай мөчид эргүүлгийн тухай анхны нээлтээ би хувьдаа хийжээ. Нялх бяцхан тэр амьтны зулайгаас хойш холгүйхэн хуруу дарам газар үснийх нь

эргүүлэг тодоос тод харагдахад нь лавлан ажваас Адаг чулууны мананцрыг санагдуулам ажээ. Орчлон хорвоод мэндлээд хэдхэн хоногийн нүүр үзэж байгаа тэр нялх амьтны зулай амьсгалахынх нь тоогоор үл мэдэг төвөлзөн хотолзож байхыг хараад гайхан, ерөвдөх сэтгэл төрсөн юм. Торгон сэвлэг үстэй тэр нялх амьтны цоорхой зулай нь нарийн хийцтэй цагийн амьсгалын утас шиг нэгэн хэмээр үл мэдэг мөртлөө жигдхэн бумбалзаж, судас, зүрхнийх нь цохилт, амьсгал гурав найран зохицож, бие биенээ давтаж байх ажээ. Анх удаа нялх хүүхдийн зулай тийнхүү битүүрч амжаагүй цоорхой тул амьсгаатайгаа зэрэг нааш цааш бамбалзаж байдгийг олж харахдаа дахин хэзээ ч мартахааргүй тогтоож, нялх хүүхдийг ерөвдөн хайрлах сэтгэлтэй болж, насан туршид минь тэр чигээрээ туйлбартай төлөвшсөн юм. Зулай нь бамбалзаж, үсний эргүүлэг нь юу юунаас ч тодхон байх тэрхэн үед нь нялх хүүхдийн бяцхан толгойд юу эргэлдэж байдаг бол гэж тааж яддаг сан.

Хүний нийгэм байтугай хүн өөрөө эргүүлгийн хуулиар хүний биеийг олдгийн улмаас бие махбодын таван мөчийн төгсгөлд эргүүлгийн мөр үлддэг ажээ. Толгой дээрх үсний эргүүлгийг мөн гарын хуруу эсвэл хөлийн хуруу бүрийн өндгөнд давтан харж болно. Хүний мөч болгоны төгсгөл дэх эргүүлэг өвөрмөц бөгөөд бусадтай ижилдэн давтагдашгүй байх ёстой. Учир нь гарваль зүйн хуулиар байгаль эх давтагдахад хүрэхээргүй тийм баян, бүр төгсгөлгүй баян хувилбартай юм. Тэр үнэн гэдгийг амьдрал нотолжээ. Тэгээд л гэмтнүүдийг хурууных нь хуараар хөөж олдог болоо биз. Чухам юуны учир хүний биед төдий олон эргүүлэг байдгийг өчнөөн жил эргэцүүлэн бясалгаж явдаг сан.

Хүн ухаан зарж, эргүүлгийг ахуй амьдралдаа хэрэглэх арга бас сийлжээ. Шавар сав хийхэд эргүүлэг ашигласнаас хойш олон зуун өнгөрч, тэр арга эрэг шургийн хэмжээнд хүртэл боловсорч, их дэвшил хийлээ. Одоогоор бүхий л техникийн эд ангийг гол төлөв эрэг шураг, боолт, эрэгтэй хадаас л тогтоон барьж байна. Эрэг шургийн ухаан нээгдээгүй сэн бол хүн төрөлхтөн техникийн ийм дэвшил хийгээгүй ч сууж болох л байсан биз ээ. Эргүүлгийн ухаан улам задарч бууны гол төмөрт шилжсэн тэр л үеэс хүний нийгэмд гаслан тарьсан зэвсэг их хүчтэй болж, сумны хурд эрс нэмэгджээ. Зэвсгээр хөөцөлдөх өвчин улам даамжирч, эргүүлэг хэлбэрээр өссөөр өнөөдөр халуун цөмийн хуй салхи бөмбөрцөг дээр дэгдэх хэмжээнд хүрээд байна. Хэрвээ цөмийн дайн гаргалаа хэмээвэл хүний гараар бий болсон хамгийн том тэр эргүүлэгт бүх дэлхий сүйрэлд орох нь эргэлзээгүй юм.

Эргүүлгийн ёсыг хүний ахуйгаас нийгмийн амьдралд шилжүүлэн бодож болно. Тэгвэл мөн эргүүлгийн хэлбэрээр хүний нийгэм хөгжин дэвшиж, дээшлэх тусмаа хүчирхэг баялаг олон талтай болж ирсэн нь харагдана. Балар эртний хүй нэгдлийн нийгмийг боол эзэмшлийнх, дараа нь түүнийг феодалын нийгэм халан өөрчилж, улмаар капитализм ноёрхлоо тогтоож, октябрийн их хувьсгалаар социалист шинэ ертөнц мэндэлсэн. Хүн төрөлхтний шинэ түүхийн удиртгал болсон энэхүү хэвшлүүд эргүүлгийн адил доороос дээш өргөжин дэлгэрэх маягаар өсөн өндөрлөж иржээ. Гэвч хөгжих бүр дэвшилт ололтын хамтаар бурангуй зүйлийг агуулсаар байна. Нийгмийн шударга бус байдлыг халан өөрчилж эрх чөлөө, тэгш эрх, ах дүүгийн ёсны хаанчлалын үүдийг нээж, хүн нийгмийн өнөөг хүртэл туулсан замын дээд оргил хөгжлийн эргүүлгийн хамгийн том цагариг өөд бид явж байна. Гэвч тэр нь хүн төрөлхтний дэвшлийн замын төгсгөлд биш харин энэхэн замын дээд цагариг нь бөгөөд хүний нийгмийн жинхэнэ түүх эхлэх доод цагариг болно...

Сансар эзэмшин, цөмийн эрчим хүч, лазерийн туяа, радио, электрон тооцоолол, мэдээллийн эрин үеийнхэн, биднийг залгамжлагч 800, 1000 дахь үеийнхэн өнөөдөртэй харьцуулшгүй хурдан эргүүлэгт орох нь дамжиггүй.

Л. Түдэв

1. Эсээний эхлэл хэсгээс түлхүүр үгсийг ялган бичээрэй.

.....
.....
.....

2. Эсээнд юуны тухай өгүүлж байна вэ?

.....

3. Эсээний хөтөч өгүүлбэрийг олоорой.

A	Анх удаа нялх хүүхдийн зулай тийнхүү битүүрч амжаагүй цоорхой тул амьсгаатайтайгаа зэрэг нааш цааш бамбалзаж байдгийг олж харахдаа дахин хэзээ ч мартахааргүй тогтоож, нялх хүүхдийг өрөвдөн хайрлах сэтгэлтэй болж, насан туршид минь тэр чигээрээ туйлбартай төлөвшсөн юм.
B	Хэрвээ цөмийн дайн гаргалаа хэмээвэл хүний гараар бий болсон хамгийн том тэр эргүүлэгт бүх дэлхий сүйрэлд орох нь эргэлзээгүй юм.
C	Хүний нийгэм байтугай хүн өөрөө эргүүлгийн хуулиар хүний биеийг олдгийн улмаас бие махбодын таван мөчийн төгсгөлд эргүүлгийн мөр үлддэг ажээ
D	Эргүүлгийг зөвхөн хийсвэр юманд биш харин амьдрал ахуйн хамгийн энгийн зүйлд олон тохиолддогийг одоо бид нэгэнт андахгүй болжээ.
E	Гэвч тэр нь хүн төрөлхтний дэвшлийн замын төгсгөлд биш харин энэхэн замын дээд цагариг нь бөгөөд хүний нийгмийн жинхэнэ түүх эхлэх доод цагариг болно...

.....

4. Эсээний сэдвийг цогцолбортой нь зөв харгалзуулаарай.

1. Нийгмийн хөгжлийн эргүүлгийн тухай	A. 2-р цогцолбор
2. Нялх хүүхдийн үсний эргүүлгийн тухай	B. 3-р цогцолбор
3. Ахуй амьдралын эргүүлгийн тухай	C. 4-р цогцолбор
4. Хүний биеийн эргүүлэг хэлбэрийн бүтцийн тухай	D. 5-р цогцолбор

.....

5. Эсээний ерөнхий сэдвийг зөв тодорхойлоорой.

- A. Нялх хүүхдийн үсний эргүүлгийн тухай
- B. Нийгмийн хөгжлийн тухай
- C. Эргүүлэг хэлбэрийн хөгжлийн тухай
- D. Хүний биеийн эргүүлэг хэлбэрийн бүтцийн тухай

.....

6. Цогцолбор бүрийн тайлбарлагдаж буй юмыг илэрхийлэх өгүүлбэрийг олж бичээрэй.

Цогцолбор 2

.....

Цоцолбор 3

.....

Цогцолбор 4

.....

7. 4-р цогцолборт хүн төрөлхтөн ахуй амьдралдаа эргүүлэг хэрэглэсэн тухай өгүүлж байна. Үүнийг 1. ....2. техникийн эд ангид 3. ....гарсныг тоочин тайлбарлажээ.

8. Гол санаанд тохирох тайлбарыг сонгоно уу.

- Эргүүлэг маягийн хөгжил нь хүн, хүний бие, ахуй амьдрал, нийгмийн хөгжил хийгээд бүхий л зүйлд байдаг бөгөөд тэр маягаар өсөн хөгжихийн хажуугаар бурангүй зүйлсийг агуулсаар байна. Гэвч ирээдүйн хөгжил эргүүлэг хэлбэрээр маш хурдтай явах болно.
- Эргүүлэг маягийн хөгжил нь хийсвэрээс амьдрал ахуйн энгийн олон зүйлд тохиолддоггоос зохиолч өөрийнхөө амьдралд хийсэн анхны нээлтээрээ түүний тухай батлан харуулсан байна.
- Эрүүлэг хэлбэрийн хөгжил бурангүй зүйлийг агуулдаг учир нийгмийн хөгжлийг удаашруулагч хүчин зүйл болсоор байна.
- Эргүүлэг маягийн хөгжил нь хүн, хүний бие, ахуй амьдрал, нийгмийн хөгжил хийгээд бүхий л зүйлд байдаг бөгөөд тэр маягаар өсөн хөгжихийн хажуугаар бурангүй зүйлсийг агуулсаар байна.

6

Сурагчийн нэр

Эхэлсэн .....он.....сар.....өдөр
Дууссан.....он.....сар..... өдөр

Хичээлийн сэдэв 6: Тайлбарласан эсээний бүтэц, агуулгын уялдаа холбоо
Хичээлийн тухай: Энэ хичээлээр тайлбарласан эсээний бүтэц, агуулгын уялдаа холбоо, учир зүйн дарааллыг цогцолбор, догол мөрөөр тайлбарлахыг ойлгохын тулд тодорхой даалгаврууд гүйцэтгэнэ. Ингэхийн тулд тайлбарласан эсээний болон эсээг бүрдүүлэгч тодорхой нэг цогцолборын бүтцийн тухай сайтар уншиж ойлгоорой.

Эсээний бүтэц	Агуулга	
эхлэл	Сонирхолтой эхлэл	Уншигчийн анхаарлыг татахуйц сонирхолтой, сэдвийн чухал болохыг тайлбарлах, зүйр цэцэн үг, мэргэн үг, тохиолдсон явдал, түүх, дурсамж, эшлэл
	Хөтөч санаа	Эхлэлдээ дэвшүүлэх гол асуудлын хураангуй. 1. Сэдэв буюу асуудал 2. Уг асуудлын талаарх чиний байр суурь, өвөрмөц гол санаа
Үндсэн хэсэг	Толгой өгүүлбэр	Дэмжих цогцолборыг хөтөч санаатай холбох, жишээ баримтын суурь мэдээлэл бүхий өгүүлбэр.
	Дэмжих цогцолбор	Асуудлын үндэслэл шалтгаан, түүний үр дагаврыг баримтуудаар дэмжиж нотолно. Ингэхдээ учир зүйн уялдаа холбоотой, ёс зүйтэй уншигчийн сэтгэлийг хөдөлгөхүйц, зөв буруугийн мэдрэмжийг төрүүлэхүйц баримт жишээгээр хөтөч санаагаа дэмжинэ. Өөрөөр хэлбэл баримтад тулгуурлан мэдээлэн, дүрслэн, харьцуулан тайлбарласан байна.
		Зохиогчийн санал, шүүмж, өгүүлэгчийн үг зэрэг байна.
Төгсгөл	Дүгнэлт	Баримтаар дэмжиж нотолсон хөтөч санаагаа эргэн сануулж, байр сууриа дахин хураангуйлан дүгнэдэг.
		Санал дэвшүүлсэн, уриалсан, ерөөсөн, сэрэмжлүүлсэн, таамагласан, зөвлөсөн, асуудлыг уншигчдад нээлттэй орхисон байдлаар төгсгөсөн байж болно.

Цогцолборын бүтэц	
Эхлэл буюу толгой өгүүлбэр	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Гол санааг тодорхой мэдэгдэнэ ✓ Ихэвчлэн эхний 1-2 өгүүлбэр байна ✓ Онцлон үзсэн хураангуй гол санааг илтгэнэ. ✓ Хуурай биш, амьд сонирхолтой байна.
Дэмжсэн, дэлгэрүүлэгч өгүүлбэрүүд	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Гол санааг нарийн тодорхой тайлбарлана, түүнийг дэмжиж, бүтээж, нотолно ✓ Нарийвчлалын дараах хэв маягийг ашиглана. <ul style="list-style-type: none"> ➢ Мэдрэхүйн нарийвчлал: харах, сонсох, амтлах, үнэрлэх хүртэхүйн мэдрэмж, дүр, янз маяг ➢ Баримт статистк: Үнэнийг нотлох нарийвчлал болно. ➢ Жишээнүүд: Ерөнхий санааг дүрслэн үзүүлэх өвөрмөц жишээнүүд ➢ Хүн ба хэрэг явдлын тухай хувь хүний товч хүүрнэл, “түүх”
Эцсийн буюу төгсгөл өгүүлбэр	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Эхлэл буюу толгой өгүүлбэрийн санааг дахин мэдэгдэх болно. Нарийвчлалыг нэгтгэн хураангуйлах, эцсийн санааг илтгэсэн байж болно. ✓ Уншигчийг цогцолборын гол санаанд төвлөрүүлэхэд туслах үүрэгтэй байна. ✓ Тодорхой, сонирхолтой төгсгөл болно.

Загвар:

<p>Өөрөө юм хийж чаддаггүй хүн бусдыг гуйхаас аргагүй болдог. Бусдыг гуйна гэдэг нь түүнээс дутуу гэдгээ хүлээн зөвшөөрч хараа хамааралтай байна гэсэн үг. Яг ийм загвар хувь хүнд ч, улс оронд ч адилхан тохирдог. Дээл оёж чаддаггүй эхнэр бусдыг царайчлан хувцас хийлгээд нүцгэн явахаас аврагддаг бол бөс даавуу нэхэж чаддаггүй улс орон чаддаг улсаас ямар ч үнээр хамаагүй даавуу шаавуу худалдан авч иргэдээ хувцасладаг. “Хийхийн гайхамшиг, гуйхын гутамшиг ингэж ойлгогддог. Хийж чаддаг хүнийг хүн гайхан магтдаг. Хийж чаддаггүй хүн царай алдахаас аргагүй болж бусдаас гуйж гувшдаг...”</p> <p style="text-align: right;"><i>Л. Түдэв</i></p>		
Толгой өгүүлбэр	<ol style="list-style-type: none"> 1. Өөрөө юм хийж чаддаггүй хүн бусдыг гуйхаас аргагүй болдог. 2. Бусдыг гуйна гэдэг нь түүнээс дутуу гэдгээ хүлээн зөвшөөрч хараа хамааралтай байна гэсэн үг. 	Өөрөө хийж чаддаггүй хүн бусдаас дутуу ямагт хараат байдаг гэсэн гол санааг товч бөгөөд оновчтой тайлбарласан.
Дэмжих өгүүлбэрүүд	<ol style="list-style-type: none"> 1. Яг ийм загвар хувь хүнд ч, улс оронд ч адилхан тохирдог. 2. Дээл оёж чаддаггүй эхнэр бусдыг царайчлан хувцас хийлгээд нүцгэн явахаас аврагддаг бол бөс даавуу нэхэж чаддаггүй улс орон чаддаг улсаас ямар ч үнээр хамаагүй даавуу шаавуу худалдан авч иргэдээ хувцасладаг. 	Толгой өгүүлбэрт буй санааг эмэгтэй хүн улс орон хоёрын жишээг татаж харьцуулан нарийвчилж дэмжсэн.
Төгсгөлийн өгүүлбэр	<ol style="list-style-type: none"> 1. “Хийхийн гайхамшиг, гуйхын гутамшиг ингэж ойлгогддог. 2. Хийж чаддаггүй хүн царай алдахаас аргагүй болж бусдаас гуйж гувшдаг...” 	Толгой өгүүлбэрт тайлбарласан санааг ийм юм гэж нэгтгэн дүгнэхдээ хийх гайхамшиг, гуйх гутамшиг, царай алдах гэсэн хэлцээр нэгтгэн дүгнэжээ.
<p>Энэ цогцолбор тайлбарласан эсээний эхлэлийн цогцолбор бөгөөд өөрөө хийх нь чухал гэсэн гол санааг гаргажээ. Толгой өгүүлбэрийн 2 дахь өгүүлбэр зохиогчийн байр суурийг илэрхийлж буй өгүүлбэр байна. 1-р өгүүлбэр эсээнд дэвшүүлж буй асуудал.</p>		

Бие даан хийх даалгавар:

1. Тайлбарласан эсээг уншаад даалгаврыг хийгээрэй.

Байгалийн аюулгүй байдлын тэнхлэг харьцаа

Нялхсын хүн болох зам нь өлгийдөө эхэлдэг. Хүн төрөлхтний өлгий нь энэхэн эргэлдэгч замбуулин. Нялхас мэндлэх бүрийд шинэ өлгий хийгээд байж болно. Харин хүн төрөлхтөнд өлгий болсон дэлхий ганцхан. Түүнийг хүүхдийн өлгий шиг шинэчлээд байх аргагүй. Эх дэлхий маань эргэлдэх тоолонгоороо “хуучирч, хөгширч” байгаа. Тэр хэзээ ч буцаад залуужихгүй. Манцуйтай нялхас хэчнээн учир мэдэхгүй, зүггүй байлаа ч өлгийгөө урж тасдахгүй. Харин хүн төрөлхтөн ухамсартай эрдэмтэй болох тусмаа өөрт заяасан ганцхан өлгий-бяцхан бөмбөрцгөө хүрзээр сийчиж, өрмөөр нүхэлж, бөмбөгөөр тэсэлж, цөмийн галаар хайрч, химийн урвалаар хордуулж, зүлэг ногоогий нь халцалж, ой модыг нь хяргаж, ан амьтныг нь өгүүтгэж, эрдэс баялгийг нь цөлмөж, агаар амьсгалыг нь бузарлаж, баян бүрдийг нь элсэн цөл болгож, уул толгодыг тэгшилж, ус нуурыг ширгээж, талыг там болгосоор байна. Гэвч тэр хүн төрөлхтөн гээгдсэн хоёр хөлтний шунал зогсох шинжгүй улам шуналтай, улам халгааатай, улам хөнөөлтэйгээр өлгийгөө сүйтгэсээр байна. Тэдний дотор хүн толгойтны анх мэндэлсэн, бас хүйгий нь хадгалсан хоёр өндөрлөгийн нэгийг эртний ерөөлөөр эзэгнэн сууж буй монголчууд “тэснэ тэснэ гэхэд яаж тэсэх вэ” гэх шиг хамгийн сүүлд хэдхэн жилийн өмнө уулгалан ухасхийж хөнөөлтнүүдтэй нэгдэн нийлжээ. “Оройхон гараад ширүүхэн дайрна” гэдэг шигээ газар шорооруугаа гар далайсан байтлаа монголчууд хэнтэй ч зүйрлэшгүй хорлонтойгоор эх байгальдаа халдаж, харсаар ахуйд өрлөг ээжийнхээ буянт царайг зэрлэгээр самардан урж эхэллээ...

Л. Түдэв

1. Эсээний цогцолборуудыг эхний үг төгсгөлийн үгээр нь тэмдэглээрэй.

Цогцолбор 1.....

Цогцолбор 2.....

Цогцолбор 3.....

2. Эсээнд бүтцийн аль хэсэг нь байхгүй байна вэ?

.....

3. Цогцолборын агуулгыг зөв харгалзуулаарай.

1. Хүн төрөлхтөн эх дэлхийгээ сүйтгэсээр байна.	А. 1-р цогцолбор
2. Монголчууд хөнөөлтнүүдтэй нийллээ.	В. 2-р цогцолбор
3. Хүн төрөлхтөнд эх дэлхий ганцхан	С. 3-р цогцолбор

.....

4. 1 ба 2-р цогцолбор утгын холбоотой гэдгийг батлаарай.

А. “гэвч” гэсэн эсрэгцүүлэх утгатай холбох үгээр холбосон
В. “тэр” гэсэн төлөөлөх үгээр холбосон
С. “харин” гэсэн эсрэгцүүлэх утгатай эхийн гадаад холбоосоор холбосон
Д. нялхас, хүүхдийн өлгий-манцуйтай нялхас гэж тулгуур үгээр холбогдсон

.....

5. Цогцолборын бүтцийг зөв харгалзуулаарай.

1. Хүн төрөлхтний өлгий нь энэхэн эргэлдэгч замбуулин	А. Дэмжих өгүүлбэр
2. Манцуйтай нялхас хэчнээн учир мэдэхгүй, зүггүй байлаа ч өлгийгөө урж тасдахгүй.	В. Төгсгөлийн өгүүлбэр
3. Харин хүн төрөлхтөнд өлгий болсон дэлхий ганцхан.	С. Толгой өгүүлбэр

6. Эсээний бүцтийн аль хэсэгт хамаарахыг бичээрэй.

	бүтцийн хэсэг
<i>... Монголчууд урьд цагт хийж чаддаггүй байсан олон арван юмыг одоо хийж чаддаг болсон ! Түүнийг хэн ч үгүйсгэж үл чадна. Нүдний өмнө илхэн харагдаж байгаа зүйл. Барилга барьж сурлаа. Машин барьж сурлаа. Онгоцоор нисдэг боллоо. Сансарт хүртэл нисэж үзлээ. Хүний зүрх тархинд хүртэл мэс засал хийж сурлаа.</i>	.....
<i>...“Түшмэлээр тэрэг бариулбал тэрэг эвдэнэ. Тэрэгчээр төр мэдүүлбэл гэр эвдэнэ” гэдэг эртний үгээс ухаарууштай юм аа.</i>	.....
<i>Баярлах, бахархах. Энэ хоёр үйлдэл утгын хувьд ч ойролцоо л доо. Гэхдээ юугаар ч орлуулшгүй хүндэтгэл оршсон үйлдлийг бахархал гэдэг. Арай хөнгөн гэхдээ ямар ч хольцгүй мэдрэмжийг агуулж буй үйлдлийг баярлах гэдэг. Баярлах үйл харьцангуй түр зуурын шинжтэй байдаг бол бахархах үйл харьцангуй нийгмийн шинжтэй, тодорхой цаг хугацаа, давтамж, дэг жаягт захирагддаг.</i>	.....

7. Эсээний агуулгыг зөв харгалзуулаарай.

1. “Зүүдэлсэнгүй явлаа даа” гэх юм уу, “Зүүдлээд сэрсэн чинь ганцаараа байлаа” хэмээн дуулж байгаа монгол хүнтэй хаана ч тохиолдож болно. Ардын дуунд байтугай баатарлаг туульсад хүндтэй байр эзэлсэн “Зүүд” гэдэг юусан билээ?...	А. Асуудал
2. “Хүнээ байж, үнээ барлаа” гэсэн яриа дуулдах боллоо. Чухам юунаас болж ийм яриа сэргэн гарав? Хүн биш болж үнэ хүндээ барна гэдэг юутай хайран...	В. Зохиогчийн дүгнэлт
3. ...Өөрийгөө дайчлахын цагаан толгой, өөрийгөө хүмүүжүүлэхийн үндсэн оньс нь өөрийгөө шүүх мөн. Өөрийн шүүхийн ерөнхий шүүгч нь ичгүүр юм. Ичих сэтгэл байгаа цагт хүн чанар байна. Хүүхдээ ч үүхдээ ч ичиглэхийг цэвэр ичимтгий өвөг дээдсийн маань сүнс дуудаж байна. Л. Түдэв	С. Эшлэл

Сэдэв 7: Өгүүлбэрийн гишүүд, холбох үгийн утга, үүрэг

Хичээлийн тухай: Энэ хичээлээр өгүүлбэрийн гишүүдийн хэлбэржилт, утга байр, эхийн найруулгад гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлох, зэрэгцүүлэн, үгсруулан холбох бүтээвэр, үгийн утгыг ялган таних, тайлбарлахыг ойлгохын тулд тодорхой даалгаврууд гүйцэтгэнэ.

Монгол хэлний өгүүлбэрийн гишүүний онцлог

- ✓ Өгүүлбэрийн гишүүн нь өгүүлбэр, улмаар холбоо үгийн хэсгээр дамжин өгүүлбэрийн бүрэлдүүлбэр болдог.
- ✓ Гишүүн бол үг нөхцөл хоёрын хослол мөн.
- ✓ Гишүүн бүр тодорхой утгыг зааж, өөр хоорондоо утгын харьцаанд орж, өгүүлбэрийн утгын бүтцийг бүрдүүлдэг.
- ✓ Гишүүн бүр тодорхой бие даасан үгийн аймгаар илэрч, хэл зүйн ямар нэг хэрэглүүрээр хэлбэржсэн байна.
- ✓ Гишүүн бүр тодорхой асуултад хариулагдана.

Өгүүлбэрийн гишүүдийн утга, байр, хэлбэржилт

- ✓ Өгүүлбэрийн гол гишүүн болох өгүүлэгдэхүүн нь үйл эрхлэгч эзэн, өгүүлэхүүн нь үйлийн болц, шууд тусагдахуун нь үйлэнд шууд өртөх юмыг заадаг.
- ✓ Өгүүлбэрийн дэлгэрүүлэгч гишүүн болох тодотгол нь хэний, юуны харьяаны болох, шинж чанар, овор дүр, бүтсэн эд, тоо хэмжээ, үйлийн дүр байдал, шууд бус тусагдахуун гишүүн нь үйлэнд шууд бус өртөгчийг тус тус заадаг.
- ✓ Монгол хэлний өгүүлбэрийн хэл зүйн гишүүдийн байр ерөнхийдөө тогтвортой. Өгүүлэгдэхүүний бүлэг, өгүүлэхүүний бүлэг гэсэн хоёр гишүүнт байрлалд шүтэлцэж, шугаман дараалалтай байдаг гэж үзэж болно. Гэвч өгүүлбэрийн найруулгын учир холбогдол, өгүүлэгчийн сэтгэлийн хөдөлгөөний байдал зэргээс шалтгаалж хэл зүйн гишүүдийн байрлалд хөдлөнги шинж чанар гардаг.
- ✓ Өгүүлэгдэхүүн гишүүн нэрлэхийн тийн ялгал, өгүүлэхүүн нь холбох төгсгөх нөхцөл, шууд тусагдахуун нь заахын тийн ялгал, холбох үг, тодотгол гишүүн нь харьяалах, өгөх орших, гарах, үйлдэх, чиглэхийн тийн ялгалын нөхцөлөөр ихэвчлэн хэлбэрждэг.

Зэрэгцүүлэн холбох бүтээвэр, үг

- ✓ Өгүүлбэрийн зэрэгцсэн гишүүд болон зэрэгцсэн нийлмэл өгүүлбэр, салангид өгүүлбэрүүд, цогцолбор, догол мөр зэргийг холбох үүрэгтэй.
- ✓ ба, буюу, бөгөөд, болон, боловч, болоод, болбол, гэвч, гэтэл, гэлээ ч, гэсэн, тэгвэл, тэгтэл, тэгэвч, тэгэхлээр, түүгээр барахгүй, түүнчлэн, ийм учраас, ингэхлээр, холбох –н, -ж, -аад⁴ бүтээвэр

Угсруулан холбох бүтээвэр, үг

- ✓ Гол үгсийн дараа орж тухайн үгээ дараагийн үгтэй холбох харьцаа заах үүрэгтэй.
- ✓ тул, төлөө, тухай, талаар, тутам, учир, улмаас, шиг, мэт, адил, чинээ, орчим, гаруй, хүртэл, шахам, бүр, турш, ялдамд, дашрамд, турш, зэрэгцээ,

Өгүүлбэрийн гишүүдийн хэлбэржилт, утга байр, эхийн найруулгад гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлох, зэрэгцүүлэн, угсруулан холбох бүтээвэр, үгийн утгыг ялган таних, тайлбарлах БИЕ ДААН ХИЙХ ДААЛГАВАР

1. Тайлбарласан эсээг уншаад даалгаврыг хийгээрэй.

Байгалийн аюулгүй байдлын тэнхлэг харьцаа

Нялхсын хүн болох зам нь өлгийдөө эхэлдэг. Хүн төрөлхтний өлгий нь энэхэн эргэлдэгч замбуулин. Нялхас мэндлэх бүрийд шинэ өлгий хийгээд байж болно. Харин хүн төрөлхтөнд өлгий болсон дэлхий ганцхан. Түүнийг хүүхдийн өлгий шиг шинэчлээд байх аргагүй. Эх дэлхий маань эргэлдэх тоолонгоороо “хуучирч, хөгширч” байгаа. Тэр хэзээ ч буцаад залуужихгүй. Манцуйтай нялхас хэчнээн учир мэдэхгүй, зүггүй байлаа ч өлгийгөө урж тасдахгүй. Харин хүн төрөлхтөн ухамсартай эрдэмтэй болох тусмаа өөрт заяасан ганцхан өлгий-бяцхан бөмбөрцөгөө хүрзээр сийчиж, өрмөөр нүхэлж, бөмбөгөөр тэсэлж, цөмийн галаар хайрч, химийн урвалаар хордуулж, зүлэг ногоогий нь халцалж, ой модыг нь хяргаж, ан амьтныг нь егүүтгэж, эрдэс баялгийг нь цөлмөж, агаар амьсгалыг нь бузарлаж, баян бүрдийг нь элсэн цөл болгож, уул толгодыг тэгшилж, ус нуурыг ширгээж, талыг там болгосоор байна. Гэвч тэр хүн төрөлхтөн гээгдсэн хоёр хөлтний шунал зогсох шинжгүй улам шуналтай, улам халгаатай, улам хөнөөлтэйгээр өлгийгөө сүйтгэсээр байна. Тэдний дотор хүн толгойтны анх мэндэлсэн, бас хүйгий нь хадгалсан хоёр өндөрлөгийн нэгийг эртний ерөөлөөр эзэгнэн сууж буй монголчууд “тэснэ тэснэ гэхэд яаж тэсэх вэ” гэх шиг хамгийн сүүлд хэдхэн жилийн өмнө уулгалан ухасхийж хөнөөлтнүүдтэй нэгдэн нийлжээ. “Оройхон гараад ширүүхэн дайрна” гэдэг шиг газар шорооруугаа гар далайсан байтлаа монголчууд хэнтэй ч зүйрлэшгүй хорлонтойгоор эх байгальдаа халдаж, харсаар ахуйд өрлөг ээжийнхээ буянт царайг зэрлэгээр самардан урж эхэллээ... Л. Түдэв

1. Эхэд байгаа зэрэгцүүлэх ба угсруулан холбох үгийг түүж бичээрэй.

.....
.....
.....

2. Дан зэрэгцүүлэн холбох бүтээвэртэй хэсгийг олоорой.

А. ж, ч, тай, чууд   В. ж, ч, тай, лээ   С. ж, ч, н   D. т, нэ, жээ

.....

3. 9 дэх өгүүлбэрийг уншаад зөв тайлбарыг сонгоорой.

А. Зэрэгцсэн олон өгүүлэхүүнийг “ж, ч” нөхцөлөөр холбож, дүрслэн тайлбарлах аргаар санаагаа илэрхийлсэн нь байгаль дэлхийнхээ бүхий л зүйлийг үгүй хийж байна гэсэн утгыг илтгэж, зохиогчийн эмзэглэл, хүн төрөлхтөнд сануулах, анхааруулах зорилгыг агуулжээ.
В. Ганцхан өлгий-бяцхан бөмбөрцөг гэсэн багасгасан адилтгал ашиглан, зэрэгцсэн олон өгүүлэгдэхүүнээр энгийн өгүүлбэрүүдийг холбож, угсруулан холбох “тусмаа” гэдэг үгээр тодотгол гишүүн өгүүлбэрийг гол өгүүлбэртэй холбожээ.
С. “харин” гэдэг холбох үг нь зэрэгцүүлэн холбох үг бөгөөд хоёр өгүүлбэрийг ойролцоо утгаар холбох үүргийг гүйцэтгэж байна.

.....

4. 8 ба 9-р өгүүлбэрийг холбосон “харин” хэмээх зэрэгцүүлэн холбох үг нь 2 цогцолборын утгыг эсрэгцүүлэн холбосон.

А. тийм

В. үгүй

5. Холбох үгийн үүргийг зөв харгалзуулаарай.

А. 11 дэх өгүүлбэрийн -сан, -сэн нөхцөл	1. Хоёр цогцолборыг зэрэгцүүлэн холбосон гадаад холбоос
В. 10 дахь өгүүлбэрийн “гэвч” холбох үг	2. Нийлмэл өгүүлбэрийн доторх гишүүн өгүүлбэр, гол өгүүлбэрийг холбосон угсруулан холбох утгатай үг.
С. 9 дэх өгүүлбэрийн “тусмаа” холбох үг	3. Өгүүлбэрийн гишүүдийг холбосон дотоод холбоос

6. Дараах өгүүлбэрийн утгын харьцааг зөв олоорой.

Харин хүн төрөлхтөнд өлгий болсон дэлхий ганцхан. Түүнийг хүүхдийн өлгий шиг шинэчлээд байх аргагүй.

А. Цагийн утгатай

В. Эсрэг утгатай

С. Шалтгааны утгатай

Д. орны утгатай

7. Дараах нийлмэл өгүүлбэрээс зэрэгцсэн шууд ба шууд бус тусагдахуун гишүүдийг ялгаж, найруулгын ямар үүрэгтэй байгааг тайлбарлаарай.

Харин хүн төрөлхтөн ухамсартай эрдэмтэй болох тусмаа өөрт заяасан ганцхан өлгий-бяцхан бөмбөрцгөө хүрэээр сийчиж, өрмөөр нүхэлж, бөмбөгөөр тэсэлж, цөмийн галаар хайрч, химийн урвалаар хордуулж, зүлэг ногоогий нь халцалж, ой модыг нь хяргаж, ан амьтныг нь егүүтгэж, эрдэс баялгийг нь цөлмөж, агаар амьсгалыг нь бузарлаж, баян бүрдийг нь элсэн цөл болгож, уул толгодыг тэгшилж, ус нуурыг ширгээж, талыг там болгосоор байна.

.....

.....

.....

.....